

Glad za električnom energijom uvjetovala je vraćanje lokalnim izvorima energije, te je izrađen posebni program izgradnje malih hidroelektrana i uvođenja plina u Požešku kotlinu. Plin je 1981. doveden do Požege iz cementare Našice, a naredne godine i do Kutjeva. Priključkom na Kutinu omogućena je i plinifikacija kućanstva što je pridonijelo poboljšanju životnih uvjeta. Potrebica je analizirao i samoupravljački, društveni i kulturno-sportski život radnih ljudi u elektroprivredi na požeškom području, podigavši tako najvredniji spomenik ljudima koji su u tu djelatnost ugradili svoj život.

Svojim radovima Potrebica je u svakom slučaju dokazao nužnost povezivanja povijesti s regijama i njihovom privredom. Potrebicu je opijala Zlatna dolina i još ga uvijek opija svojim problemima i bogatstvom društveno-ekonomskog života, uzimajući taj pojam u najširem kulturnom smislu, te mislim da on još uvijek nije završio svoj posao slavonsko-požeškog i slavonskog historičara specijalnog opredjeljenja i širokog znanja.

MARIJAN MATICKA, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948., Školska knjiga, Zagreb 1990.

»Školska knjiga« iz Zagreba objavila je ove godine u istaknutoj biblioteci »Povijesna istraživanja« još jednu vrijednu i zanimljivu knjigu. Pod naslovom »Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.« afirmirani istraživač historije poslijeratnog razdoblja Marijan Maticka tematski je zakružio svoje višegodišnje proučavanje. Riječ je o autoru koji je do sada objavio i veći broj analitičkih radova o položaju seljaštva u međuratnom razdoblju, a primarni znanstveni interes za historiju poslijeratnog razdoblja uputio ga je na sustavno bavljenje agrarnim pitanjem poslije 1945. godine.

Tom je monografijom još uvijek malobrojna i neraznovrsna historiografska literatura o poslijeratnom periodu u Hrvatskoj dobila izuzetno značajan doprinos. Riječ je o do sada najcjelovitijem radu iz područja naslovljene problematike. Njegovo korištenje pretpostavka je svakog sistematskog proučavanja historije poslijeratnog razdoblja u Hrvatskoj.

Okosnica je autorovog interesa agrarna reforma i kolonizacija kao složena pojava. Analitička obrada koncentrirana je na ritam, organizaciju i područja kolonizacije u Vojvodini i Slavoniji, te stvaranje i razdiobu zemljišnog fonda u Hrvatskoj. Pri tome se vežu pitanja agrarne problematike međuratnog razdoblja i narodnooslobodilačke borbe sa situacijom poslijeratne Jugoslavije i Hrvatske u agrarnim odnosima, pružajući tako solidnu osnovu za razumijevanje procesa promjena u toj oblasti od 1945. godine nadalje. Također se daju i osnovni teorijsko-politički stavovi Komunističke partije Jugoslavije, dominantne političke snage poslije oslobođenja zemlje 1945., o agrarnoj problematici i seljačkom pitanju, kao temelju za uvid u socijalno-političke promjene u toj domeni.

Iako se autor pretežno bavi kvantitativnim obilježjima reforme i kolonizacije, knjiga ima čitljivost i dinamiku kojoj pridonose i brojne tabele, grafikoni i fotografije. Uz sistematičnost i preglednost u izlaganju, rezultat je to i jasnoće u definiranju predmeta istraživanja, te taj rad ne »boluje« od nepotrebnih, općih ocjena i naznaka, što je obilježje srodne literature — radova iz historije poslijeratnog perioda.

Monografija je strukturirana u četiri tekstualna poglavlja (149 stranica) i dvadesetak stranica priloga.

Na početku, autor nas uvodi u predmet istraživanja razmatranjem rezultata agrarne reforme u razdoblju 1918—1941, u obilježja agrarnih odnosa međuratne Jugoslavije i Hrvatske, te stavova KPJ o agrarnom i seljačkom pitanju i situacije u agrarnim odnosima u NOB (str. 11—27). Iako se pitanje podjele zemlje javlja još u vrijeme stvaranja jugoslavenske države 1918. godine, dosezi reforme u međuratnom razdoblju bili su tek ukidanje specijalnih agrarnih odnosa i ograničenje ekonomske moći veleposjeda. Odnos KPJ prema agrarnom pitanju prešao je u tom razdoblju put od ideje o kolektivnom vlasništvu nad zemljom do stava o potrebi eksproprijacije i dodjele zemlje seljacima. Autor razmatra i kolonizaciju u Hrvatskoj u vrijeme tzv. NDH u kojoj je oko 7000 obitelji iz Hrvatskog zagorja, Prigorja, Podravine, Dalmacije i Hercegovine naseljeno na imanja razvlaštenih, preseljenih, odbjeglih i ubijenih Srba. U toku narodnooslobodilačke borbe odnos prema zemlji postavio se kao praktično pitanje, u smislu obrade a ne vlasništva, jer se kao primarno pitanje javila prehrana stanovništva i boraca, a u organizaciji organa nove vlasti.

Prvi dio knjige (28—45) ima naslov: *Uvjeti i okolnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije* a problematizira ova pitanja: prilike na selu u poslijeratnoj Hrvatskoj, političke pripreme za reformu; osobito aktivnost nosilaca vlasti, političkog vrha KPJ u stvaranju koncepta reforme i kolonizacije. Situacija na selu, uz neriješeno agrarno pitanje, određena je posljedicama ratnih razaranja u raznim oblicima. Postojanje napuštene zemlje bez vlasnika i obrađivača, zahtijevalo je od organa vlasti brze i djelotvorne akcije u cilju evidentiranja raspoloživog fonda, sprečavanja zloupotreba i organizacije poljoprivredne proizvodnje. Jedan od posebnih problema bilo je pitanje muhadžira-doseljenika iz Bosne i Hercegovine, koji su u toku rata dolazili ili bili povedeni s okupatorskim i kvinslinškim jedinicama u Slavoniju, te pitanje kolonista iz tzv. NDH.

Koncept agrarne reforme temeljio se u idejnim postavkama KPJ i u potrebi ozakonjivanja odnosa nastalih u narodnooslobodilačkoj borbi (46), a stvarali su ga vodeći ljudi države i Partije, osobito Moša Pijade. Zakon je polazio od osnovne teze — zemlja pripada onima koji je obrađuju i dodjeljuje im se u trajno vlasništvo. *Pravni akti i organi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije* — dio drugi (45—59). U njemu se iscrpno rekonstruira način formiranja, sastav i djelokrug različitih organa vlasti za provođenje reforme i kolonizacije, i u Jugoslaviji i u Hrvatskoj. Zakonska osnova njihovom provođenju temeljila se na Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji, usvojenom u Privremenoj Narodnoj skupštini DFJ već 23. kolovoza 1945. godine. Iz toga osnovnog akta proizašli su mnogi provedbeni propisi na razini Jugoslavije i u federalnim jedinicama. Predsjedništvo Narodnog sabora Hrvatske donijelo je, 24. studenog 1945, Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske. U cilju sređivanja agrarnih odnosa u Hrvatskoj, Sabor je donio i Zakon o ukidanju agrarnih odnosa feudalnog karaktera u Dalmaciji i u Hrvatskom primorju, te

Zakon o likvidaciji agrarne reforme provedene do 6. travnja 1941. na velikim posjedima i neke druge akte (53—54). Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji nalagao je eksproprijaciju svih veleposjeda iznad 25 ha obradive površine, zemljišnih posjeda banaka, dioničarskih društava i poduzeća, crkvenim se institucijama u principu oduzimala površina veća od 10 ha, raspon maksimuma za seljačke posjede bio je od 20 do 35 (u Hrvatskoj 20—25) hektara obradive površine, a neseljačko stanovništvo moglo je imati posjede veličine 3—5 ha (u Hrvatskoj 3). Zakonom su utvrđene osnove za dodjelu zemlje, a prvenstvo su imali zemljoradnici bez zemlje ili s nedovoljno zemlje a koji su bili borci NOR i obitelji poginulih, žrtve i obitelji žrtava fašističkog terora, invalidi NOR i prošlih ratova.

Zakon je odredio i područja Vojvodine u kojima je na oko 300.000 hektara konfiscirane zemlje pripadnika njemačke narodnosti trebalo naseliti borce Jugoslavenske armije.

Treći dio knjige — *Kolonizacija iz Hrvatske u Vojvodinu* (60—85) obuhvaća planove i ritam kolonizacije, njene rezultate i neke karakteristične pojave, tehničko-organizacijske poslove u provođenju kolonizacije, i naseljavanje pojedinih regija u Vojvodini. U skladu s potrebom da se reforma i kolonizacija provode istodobno, već u rujnu 1945. napravljen je plan naseljavanja Vojvodine s udjelom federalnih jedinica Jugoslavije: Bosna i Hercegovina — 12.000 obitelji, Hrvatska — 9000, Crna Gora — 7000, Srbija bez Vojvodine — 6000, Vojvodina — 6000, Slovenija — 3000 i Makedonija — 2000 obitelji. Kolonističke obitelji iz Hrvatske imale su prema tom planu naseliti pretežno Bačku (7500 obitelji), Baranju (1000) i Srijem (500 obitelji). Plan o 9000 obitelji temeljio se na procjeni o potrebi kolonizacije 3000 obitelji iz Like, 2500 iz Dalmacije, 1600 iz Korduna, 1000 iz Gorskog kotara, 600 iz Hrvatskog primorja i 300 obitelji Banije. Kako je do kraja godine Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva Hrvatske pristiglo čak oko 2000 molbi, od kojih je polovica udovoljavala najoštrijim kriterijima, zatraženo je povećanje udjela Hrvatske u kolonizaciji Vojvodine, barem na 10.500 obitelji. Nakon odustajanja Slovenije od predložene kvote, preraspodjelom je Hrvatska dobila mogućnost kolonizacije za još 600 obitelji. Pri tome se smatralo da Hrvatska ima mogućnosti i za unutrašnju kolonizaciju. U ukupnom planu povećane su kvote za područje Korduna i Banije a smanjene za Dalmaciju, ovisno o pristiglim zahtjevima. To je dovelo i do izmjena u nacionalnoj strukturi kolonista, jer je po prvobitnom planu bilo zamišljeno naseljavanje 5500 hrvatskih i 3500 srpskih; a preseljeno je »vjerovatno više srpskih nego hrvatskih obitelji« (63). Organizirani prijevoz kolonista započeo je 27. rujna 1945. i do kraja godine preseljena je gotovo polovica od ukupnog broja. Potkraj 1946. godine bilo je u Vojvodinu kolonizirano i preseljeno organiziranim prijevozom oko 75% cijele kvote. Uistinu je taj broj bio znatno veći, jer su mnogi putovali samostalno, i bilo je ukupno 9834 obitelji. U toku 1947. godine organiziran je prijevoz za još 353 obitelji, čime se završio proces kolonizacije. Točan broj preseljenih nije moguće utvrditi iz više razloga (83), ali je autor, kritički radeći na različitoj i obimnoj građi, došao do podataka od 10.500—11.000 obitelji (79).

»Kolonizacija Vojvodine imala je ekonomsko, političko i socijalno značenje. Iz Hrvatske je najviše kolonističkih obitelji bilo iz agrarno prenapučenih i izrazito pasivnih krajeva: Like, Korduna i Dalmacije. Ni u razdobljima prije kolonizacije stanovništvo iz tih krajeva nije lako osiguravalo temeljne životne uvjete.

Emigracija, nezaposlenost, nedovoljna ishranjenost, velika seljačka zaduženost itd. bile su obilježja života tamošnjeg stanovništva, napose seljaštva. Ratom, teškim razaranjima i prekidom komunikacijskih veza, posebno prometnih, životni su uvjeti tih krajeva znatno pogoršani. Nakon završetka rata i oslobođenja morala su se tražiti rješenja za neposredne životne probleme stanovništva, tj. osigurati osnovni smještaj i spasiti ljude od gladi, ali je trebalo otvoriti i perspektivu dugoročnog napretka i razvoja, tj. uključiti stanovništvo u produktivniju proizvodnju. Dakako, neposredni ekonomski rezultati kolonizacije, posebice postizanje ranije ostvarivanih prinosa, nisu odmah mogli biti postignuti. [...] No, i to je bilo bolje nego da zemlja ostane neobrađena bez ikakvih prinosa, a ljudi nezbrinuti i gladni« (84). Kako je reforma i kolonizacija bila jedna od prvih socijalno-političkih mjera nove vlasti i iskaz političkih namjera KPJ, osobito prije izbora za Ustavotvornu skupštinu, kolonizirana područja — u koja su prema redu prvenstva naseljavani borci, »su značila stvaranje čvrstih jezgara nove vlasti« (84).

Provođenje agrarne reforme (86—144) — četvrti je i najobimniji dio monografije. Pregledno i sistematski prikazano je stvaranje zemljišnog fonda, njegova raspodjela po kategorijama vlasnika, zemljišta i regijama Hrvatske, te unutrašnja kolonizacija — naseljavanje Slavonije, u planovima i izvedbi.

Fond agrarne reforme sastojao se od konfisciranog i prema odredbama Zakona eksproprijiranog zemljišta, ukupno od 390.510 hektara od obuhvaćenih 37.926 posjeda. Pretežno su to bili posjedi i zemljišta na područjima okruga Osijek, Slavonski Brod i Daruvar — ukupno 63,8% posjeda i 68,4% površina (97). Zemljišni fond u cjelini, prema obliku razvlašćivanja nastao je eksproprijacijom — 47,1%, a konfiskacijom — 41,6%, uz ostalo — 11,3% (98). Bile su to, uglavnom, šume (41,2%) i oranice (41,6%).

Stvaranje fonda i njegova razdioba rješavani su istodobno, koliko je to bilo moguće, zbog važnosti proljetne sjetve 1946. Najveći dio zemlje podijeljen je i kolonistima i mjesnim agrarnim interesentima već do listopada 1946. godine. Lokalni interesenti dobili su 24,1%, kolonisti 12%, seljačke radne zadruge 2,1% a u državno vlasništvo prešlo je 61,7% fonda agrarne reforme. Država je u većini slučajeva uvijek uzimala polovicu fonda, dok je u Dalmaciji, Istri i Hrvatskom primorju država bila korisnik čak 80—90% posjeda i zemljišta (119). Obitelji mjesnih agrarnih interesenata (95.915) dobile su 94.002 ha ili još po jedan hektar zemlje u prosjeku.

Kolonizacija Slavonije bila je zamišljena kao dugoročan zadatak, a trebalo je da se ostvaruje etapno. Dio obitelji imao se naseliti na napuštena i dodijeljena imanja odmah, a drugi bi, planirano je, dolazili kako bi se završavala nova naselja za njihov smještaj. Od toga se plana, uglavnom, odustalo, te se kolonizacija Slavonije obavljala tempom i smjerom iseljavanja muhadžira; od Drave prema Savi. U proljeće 1947. u Slavoniju je, u većini na konfiscirana imanja, naseljeno 12.157 obitelji sa 58.230 osoba, a dobili su ukupno 47.109 hektara zemlje ili prosječno 4 ha po obitelji. Doseljenici iz kotara Prelog, Ivanec, Varaždin, Čakovec, Novi Marof, Split, Šibenik, Sinj, Knin i Benkovac raspoređeni su u kotare Darda, Vukovar, Osijek, Vinkovci, Đakovo, Virovitica, Slatina, Grubišno Polje i Daruvar.

Zaključkom (146—149) se sintetiziraju rezultati toga istraživanja i ocjenjuje značenje prve agrarne reforme u poslijeratnom razdoblju.

»Agrarna reforma i kolonizacija«, smatra autor, »ostvarivale su raznovrsne ciljeve u vremenu kada su provodene. U pripremama za agrarnu reformu razma-

trane su i mogućnosti nacionalizacije zemljišta i njegove podjele seljacima na upotrebu. Međutim, prevladalo je gledište da se zemlja dijeli u privatno vlasništvo. Temeljilo se to najprije na postojanju velikog broja seljaka koji su već posjedovali neku količinu zemlje, na njihovoj težnji da povećaju postojeće posjede, na proklamacijama Komunističke partije Jugoslavije o podjeli zemlje seljacima, na činjenici da je seljaštvo činilo masovnu osnovu narodnooslobodilačkog pokreta i borbe te da ga je Komunistička partija Jugoslavije željela zadržati kao revolucionarno raspoloženog saveznika radničke klase i subjekta društvenih promjena« (148).

Proizvodni odnos i količina zemlje u vlasništvu kao kriteriji razvlašćivanja bili su temelj gubljenju pozicija kapitala na selu i jačanja socijalnog položaja siromašnog seljaštva. Dodijeljena zemlja pripala je pretežno državi — 2/3 i privatnim vlasnicima — 1/3. Reforma i kolonizacija utjecale su i na promjenu strukture posjeda, jer je, nastojanjem da se zemlja dodijeli što većem broju korisnika, došlo do povećanja broja malih posjeda, u kategoriji 2—5 hektara (»osrednjačenje«). Povećanje agrarne proizvodnje i osiguranje prehrane stanovništva bili su u vrijeme provođenja agrarne reforme i kolonizacije važniji od posljedica autarhičnih tendencija vezanih uz takav tip posjeda.

Prilozi (153—177) sadrže 23 tabele standardnog i većeg formata u kojima se prezentiraju najrazličitija kvantitativna obilježja predmeta istraživanja (aspekti regionalnih, vlasničkih, strukturnih značajki reforme i kolonizacije) i daje se pregled zakona i uređaba vezanih uz agrarnu reformu i kolonizaciju.

Rad se temelji na opsežnoj arhivskoj građi, štampanim izvorima, novinama i relevantnoj literaturi. Koristeći se svom dostupnom građom u arhivima Hrvatske i Jugoslavije, autor joj pristupa kritički, što je pridonijelo objašnjenju i ispravljanju nekih podataka i ocjena u literaturi.

Katarina Spehnjak

DARKO BEKIĆ: Jugoslavija u hladnom ratu, Odnosi s velikim silama 1949—1955, Globus, Zagreb 1988, 764 str. s kazalom imena

Poslijeratno razdoblje povijesti međunarodnih odnosa i vanjske politike Jugoslavije bilo je predmet brojnih publicističkih knjiga i napisa u funkciji tekuće politike, ali ono tek čeka ozbiljnog istraživača.

Obimna knjiga dr. Darka Bekića na oko 750 stranica zbijenog teksta obrađuje nesumnjivo najzanimljiviji period toga razdoblja između 1949. i 1955. godine. Mada je objavljena 1988, još nije doživjela znanstveni prikaz možda i stoga što je toliko obilno dokumentirana građom, a opservacije i zaključci pisca toliko su odmjereni i po sebi uvjerljivi, da nije mogla izazvati osporavanja i žučljive polemike.

Ali je trajna vrijednost toga djela to što upravo u taj ključni period naše vanjske politike unosi svjetlost i pruža ocjene koje u svojoj cjelini, mada možda ne u svim pojedinostima, više nikada neće moći biti osporene.